

Л.М. Вольнова,
НПУ імені М. П. Драгоманова

УДК 37.013.42 + 376.58 : 159.922.76

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ: ІНДИВІДУАЛЬНИЙ, ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХОДИ

Анотація

Визначено базові наукові підходи у системі соціального виховання підростаючого покоління. Розкрито сутність, ознаки, спільні та відмінні риси індивідуального, особистісного та диференційованого підходів; окреслено їх роль і місце в організації профілактичної роботи з важковиховуваними, в позитивному становленні підлітків.

Ключові слова: важковиховуваність, індивідуальний підхід, диференційований підхід, особистісний підхід, профілактична робота.

Аннотация

Определены базовые научные подходы в системе социального воспитания подрастающего поколения. Раскрыта сущность, признаки, общие и отличительные черты индивидуального, личностного и дифференцированного подходов; очерчена их роль и место в организации профилактической работы с трудновоспитуемыми, в позитивном становлении подростков.

Ключевые слова: трудновоспитуемые, индивидуальный подход, дифференцированный подход, личностный подход, профилактическая работа.

Annotation

Defines the basic scientific approaches in the social education of the younger generation. Essence, features, common and distinctive features of individual, personal and differentiated approaches is exposed; outlined the role and place of these approaches in preventive work with an awkward teenager, their importance in the formation of positive adolescents.

Keywords: an awkward teenager, individual approach, a differentiated approach, personal approach, preventive work.

Суттєві перетворення в соціально-економічному, політичному, освітньому і культурному житті суспільства зумовлюють зміну парадигми педагогічного мислення й однаковою мірою педагогічної науки. При цьому у вирішенні низки актуальних питань, зокрема профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, зростає необхідність перегляду адміністративних й

авторитарних заходів в її усуненні й попередженні та повного переходу до превентивних підходів.

Питанням підходів до вирішення проблем різних напрямів виховання і соціально-педагогічної роботи з молоддю присвячені праці класиків і сучасних дослідників у вітчизняній та зарубіжній науці. Як у теоретичному, так і в практичному плані обґрунтовуються такі підходи, як: середовищний (С. В. Вертило, О. А. Даценко, Д. Дьюї, А. В. Мудрик, А. С. Макаренко, М. М. Пістрак, В. М. Сорока-Росинський, В. Ю. Стрельников, К. Д. Ушинський, С. Т. Шацький та ін.); системний (А. М. Аверьянов, В. В. Вербець, О. Є. Гордійчук, С. Г. Карпенчук, Е. Г. Юдін та ін.); соціалізуючий (В. Г. Бочарова, М. А. Галагузова, А. В. Мудрик, М. В. Шакурова, В. Р. Ясницький та ін.); індивідуальний (Є. К. Бистрицький, П. П. Блонський, Л. М. Зюбін, С. Б. Кримський, А. С. Макаренко, Ж. Піаже, В. І. Шинкарук та ін.). Основні засади особистісного та діяльнісного підходів розроблені у працях Б. Г. Ананьєва, І. Д. Бєха, Л. С. Виготського, П. Ф. Каптерєва, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, В. О. Сухомлинського та ін.. Ідеї превентивного підходу в освіті окреслюють С. О. Белічева, О. І. Бондарук, Н. В. Квітковська, Л. В. Кондрашова, Н. Ю. Максимова, С. Г. Немченко, В. М. Оржеховська та ін.. Водночас більшість із вказаних досліджень носять загальний характер, тобто вони розкривають головні положення щодо впровадження названих підходів у навчально-виховний процес, тоді як з профілактичною роботою співвіднесений переважно індивідуальний, в останніх дослідженнях - також і превентивний підходи. Враховуючи означене, *метою нашого дослідження* було визначено аналіз базових наукових підходів у системі соціального виховання підростаючого покоління та встановлення їх ролі в організації профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками.

Нами встановлено, що науковці В. М. Галузинський та М. Б. Євнух поняття «підхід до виховного процесу» подають як виокремлення головного в соціально-педагогічному явищі, образно кажучи, як «бінокль», у який педагог розглядає предмет свого дослідження [8]. При цьому, на думку дослідників (Л. М. Зюбін [9], В. А. Поварниціна [14], О. В. Шарاپова [16] та ін.), успішне здійснення профілактичної роботи можливе на основі диференційованого, індивідуалізованого та особистісного підходів в умовах повноцінного виховного колективу. Співвідношення між цими підходами ми спробували з'ясувати в процесі вивчення відповідної літератури та освітньої практики.

Аналіз низки наукових джерел дозволив, насамперед, говорити про увагу багатьох учених (М. К. Акімова, Т. А. Андронюк, Н. М. Верцинська, В. М. Галузинський, Ф. Г. Ільїн, Л. М. Зюбін, В. Т. Козлова, О. І. Кочетов та ін.) до типових та індивідуальних особливостей школярів, труднощів у їх особистісному становленні та поведінці, зокрема, при визначенні завдань, змісту та основних напрямів профілактично-виховної роботи з ними.

Щодо *індивідуального підходу у профілактиці*, то необхідність його втілення пояснюється наявністю у важковиховуваних поряд із типовими

особливостями своєрідного поєднання неповторних рис. Як результат, кожен підліток сприймає зовнішні впливи та реагує на них у залежності від фізичних і психічних особливостей та можливостей, раніше складених девіантних рис і якостей його особистості, накопиченого життєвого досвіду (часто асоціального), системи взаємовідносин з оточуючими та ставлення до самого себе (іноді спотворених). Окрім того, стан педагогічної занедбаності у кожного підлітка обумовлений неповторно складним комплексом причин, усунення чи послаблення дії яких потребує цілеспрямованих педагогічних впливів. Саме тому педагоги одностайні в думці, що індивідуальний підхід – це перш за все орієнтація на індивідуально-психологічні особливості учнів, а процес і результат його втілення відображений у понятті індивідуалізації.

З аналізу психолого-педагогічної літератури (М. К. Акімова, В. Т. Козлова [1], Т. А. Андронюк [2], В. М. Галузинський [8]) ми можемо констатувати, що зазвичай під індивідуалізацією розуміють врахування у виховному та профілактичному процесах індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості та в якій мірі враховуються, включення в роботу з ними спеціальних способів і прийомів, що відповідають їх індивідуальним особливостям. З цього приводу відомий педагог А. С. Макаренко говорив: «Ми завжди повинні розуміти, якою би цілісною не уявлялася нам людина в широкому розумінні цього поняття, все ж люди у певному розумінні є дуже різносортним матеріалом для виховання... Було б неймовірним верхоглядством ігнорувати людську різноманітність і питання про завдання виховання намагатися втиснути в загальну для всіх словесну лінію...» [12, с. 169]. Поряд із цим педагог застерігав від розуміння індивідуального підходу як «метушні з відокремленою примхливою особою». Спираючись на означене, ми можемо стверджувати, що, в розумінні А. С. Макаренка, індивідуальний підхід повинен базуватися на знанні особливостей важковиховуваного підлітка і вмінні так відібрати засоби та методи профілактично-виховного впливу, щоб, спираючись на позитивні якості вихованця, розвивати і закріплювати їх.

Іншу сторону означеного питання розкриває Л. С. Славіна, яка наголошує, що індивідуальний підхід у роботі з недисциплінованими учнями, так само як і в роботі з невстигаючими, полягає перш за все у знаходженні причин, що викликали недисципліновану поведінку учня, а потім у розробці заходів педагогічного впливу, спрямованого на усунення саме цієї причини і на подолання тим самим недисциплінованої поведінки [15]. Таким чином, вибір відповідних форм і методів педагогічного впливу на засадах індивідуального підходу вимагає від соціального педагога точно діагностувати особистісні риси та пізнавальні можливості, здатності, інтереси і потреби підлітка з метою подальшого їх врахування у процесі педагогічної взаємодії.

Важливо, на думку дослідників О. І. Кочетова та Н. М. Верцинської, при індивідуальному підході до важковиховуваних учнів виявити і зберегти паростки всього позитивного в їх попередньому розвитку [11]. Це означає, що треба звернути увагу і спиратися на позитивні інтереси та схильності дітей,

їхні здібності, здоров'я, на їх прагнення до самоствердження, активності, довіри. Близькими у цьому плані є і думки науковця Т. А. Андронюк, яка наголошує, що одним із «засобів індивідуалізації є допомога учням у формуванні індивідуального стилю діяльності... знайти свій стиль... – це означає допомогти їм знайти свої специфічні, оптимальні способи пристосування до ... ситуацій» [2, с.105]. З цієї точки зору є помилковим виключення з гуртків і секцій важковиховуваних, недисциплінованих учнів, відгородження їх від громадських справ. Саме цим індивідуалізація відрізняється від ізоляції. А соціальний педагог, здійснюючи індивідуальний підхід до важковиховуваних підлітків, повинен пам'ятати, що виконання цього завдання буде залежати від його терпіння і бажання досягти конкретного результату, а не лише від уміння організувати систематичну профілактично-виховну роботу.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити також праці дослідників, у яких розуміння індивідуального підходу невіддільне від *диференційованого підходу у профілактиці*. Так, на думку М. К. Акимової та В. Т. Козлової, врахування не лише індивідуальних, але й типологічних особливостей (із сильною чи слабкою нервовою системою, рухливі або інертні) є способом реалізації індивідуального підходу з важковиховуваними [1]. З приводу означеної думки, то ми вважаємо, що у вказаних випадках більш доцільно говорити про індивідуальну роботу на засадах диференційованого підходу.

Результати нашого дослідження також довели, що значне місце проблема індивідуального підходу займає і в працях Ф. Г. Ільїна. На думку вченого, «необхідність втілення його з важкими підлітками диктується визнанням індивідуальних особливостей особистості, індивідуального шляху її розвитку, особливостей вікового розвитку» [10, с.15]. Провідною ланкою індивідуального підходу до важковиховуваних дослідник вважає опору на позитивний досвід їхньої поведінки. Окрім того, процес втілення індивідуального підходу до важкого учня включає: запровадження індивідуальної роботи з батьками, встановлення правил взаємовідносин між ними і педагогами школи, завоювання їхньої довіри до школи; вивчення особистості важковиховуваного підлітка; розробка єдиного плану індивідуальної роботи з підлітками як у школі, так і в сім'ї, втілення цього плану як на уроках, так і в позаурочний час. У системі індивідуального підходу особливо ефективним є: довіра авансом; постійний тактовний контроль; відверта, доброзичлива бесіда наодинці; строго дозована демонстрація педагогічного ігнорування; створення позитивної педагогічної ситуації в школі, сім'ї; ізоляція від шкідливих впливів; щоденна допомога і диференціація завдань додому; залучення в роботу різновікових дитячих об'єднань за місцем проживання тощо. При цьому вчений наголошує, що здійснення індивідуального підходу до учнів не тільки не відміняє, але й підкріплює формулу «в колективі і через колектив», оскільки індивідуальна робота з важковиховуваними підлітками ведеться саме в колективі.

Однак, варто зауважити, що Ф. Г. Ільїн, відстоюючи важливість

індивідуального підходу при роботі з важковиховуваними учнями, також пропонує розділяти їх на групи: з відхиленнями в розумовому, психічному і фізичному розвитку; з уповільненим темпом розвитку; педагогічно занедбані тощо [10, с.10]. Це свідчить про використання ним одного з механізмів диференційованого підходу, а саме типологізації, хоча її критерії автором не є чітко встановленими. Тобто ми можемо констатувати, що означені підходи на практиці виступають у взаємопоєднанні. Цю думку підтверджує й вивчення інших наукових джерел. Зокрема, Л. М. Зюбін у книзі «Індивідуальний підхід до учнів у важких випадках навчально-виховної роботи» пише, що аналіз педагогічних характеристик і власних спостережень дозволив йому виявити найбільш *типові* позитивні та негативні особливості особистості педагогічно занедбаних підлітків, на які він спирався в процесі практичної роботи. Вчений також підкреслює, що «в умовах навчально-виробничої групи педагог ніколи не зможе працювати з кожним учнем окремо; строго індивідуально він вирішує лише часткові завдання... В навчально-виховній роботі важливо враховувати провідні якості особистості. Так педагог чинить і стосовно важких учнів. Виявляючи *провідні* позитивні якості та основні недоліки у кожного з них, він *групує* їх певним чином і вже всередині відповідної групи проводиться індивідуальна робота» [9, с.69-70]. Отже, узагальнивши міркування науковця, ми можемо стверджувати, що головне завдання «групування» він бачить у виявленні провідних особливостей особистості та виборі головних напрямків роботи, що їм відповідають.

Означене вище дозволяє нам стверджувати, що *індивідуальний підхід у профілактиці* – це застосування методів соціально-педагогічного впливу на окремого школяра з врахуванням його особливостей (вікових, індивідуальних, статевих та ін.). Не окремі, розрізнені методи щодо окремих учнів, а загальна цілеспрямована система вивчення, проектування особистості і здійснення прогнозу її формування в процесі профілактично-виховної роботи в колективі. А диференційований підхід до учнів дозволяє подолати певний розрив між фронтальною роботою зі всім колективом і здійсненням індивідуального підходу. Більш детально його засади нами описано у статтях «Диференціація важковиховуваних підлітків як умова успішної психолого-педагогічної роботи з ними» [6] та «Диференційований підхід як методологічна основа соціально-педагогічної роботи з підлітками з відхиленнями у поведінці» [7].

Багато дослідників (І. Д. Бех, В. О. Білоусова, Д. Левітес, В. М. Оржеховська, К. К. Платонов, Н. П. Притула та ін.) також вважають, що в основу нової філософії виховання та відповідно профілактичної роботи повинен бути покладений *особистісний підхід* до дитини. Саме він забезпечує, на їхню думку, більш успішний перехід зовнішніх вимог у внутрішні стимули, мотиви діяльності та поведінки на основі наближення загальних цілей до індивідуальних особливостей. У зв'язку із цим В.О.Білоусова зауважує, що практичним завданням педагога має бути виявлення та розвиток усіх позитивних сил дитини, забезпечення

усвідомлення своєї неповторності й спонукання до самовиховання та самореалізації, але важливо, щоб самореалізація дитини не пригнічувала чеснот та інтересів оточуючих [4]. Особливо актуальне означене положення саме при роботі з важковиховуваними.

На думку І. Д. Бега [3] та В. О. Поварниціної [14], суть особистісного підходу полягає в тому, щоб зуміти проникнути у внутрішній світ особистості, знайти, побачити чи створити у вихованця позитивні якості чи врахувати ті, які вже склались, бачачи в них передумову витіснення негативного. При особистісному підході враховується психологічна структура особистості, особливості її психічного складу.

Підкреслимо, що названий підхід передбачає ставлення до важковиховуваного учня як до особистості, у всій багатоманітності проявів її психічних якостей, з орієнтацією на цілісність, з врахуванням того, що кожен прояв її обумовлений характером у цілому. Принцип центрації, що лежить в основі цього підходу, передбачає передусім визнання пріоритету особистості вихованця, який повинен стати основною ціннісною орієнтацією. При цьому відмінністю індивідуального підходу від особистісного є, насамперед, те, що перший з них наголошує на необхідності врахування особливостей вихованця, але не вимагає демократичного стилю взаємодії вихованця і вихователя. Водночас аналіз педагогічної практики дозволив нам констатувати, що багато вчителів, часто навіть враховуючи вікові та індивідуальні особливості школярів, займають суб'єкт-об'єктну позицію у взаємодії з ними. Як результат, дотримуючись традицій шкільної виховної роботи, не тільки в молодших, але й в наступних класах до учнів ставляться в більшості випадків без справжнього інтересу й поваги, в результаті в них немає ніяких підстав для прийняття самих себе серйозно. Особистісно зорієнтований підхід виключає ситуації, коли старання вихованця досягти певних цілей не помічаються; зате будь-яка його похибка викликає яскраво виражене незадоволення, підкреслюється його невідповідність тим чи іншим суспільним нормативам.

В процесі дослідження ми також переконались, що особистісний підхід полягає у виявленні внутрішніх умов і можливостей суб'єкта, в індивідуалізації профілактично-виховних впливів з урахуванням мотивів, інтересів, схильностей, потреб, самооцінки, домагань, спрямованості, внутрішньої позиції. Створення профілактично-виховної системи на основі особистісного підходу, на думку П. В. Вербицької, передбачає, що “особистість вихованця є не лише метою, а й суб'єктом власної діяльності та взаємодії” [5, с.49]. Тобто такий підхід обумовлює ставлення до вихованця не лише як до суб'єкта профілактично-виховного процесу, але і як до суб'єкта діяльності. У ньому учень розглядається як особистість, яка постійно розвивається, структуру якостей якої формують динамічні процеси в середовищі сім'ї, навчальному закладі, соціальному оточенні, екологічній ситуації. *Особистісний підхід* – це ставлення до вихованця – об'єкта профілактики – як до особистості та відповідального суб'єкта власного розвитку; це взаємодія

на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків і сприймання його як вищої життєвої цінності.

Науковець В. М. Оржеховська вказує, що превентивний ефект особистісно зорієнтованого підходу простежується на таких рівнях: “ у пізнавальній сфері – збільшення можливостей всебічного аналізу проблем, їх цілісне осмислення, розуміння принципів та прийомів конструктивного розв'язання; в особистісній сфері – розвиток у кожного учня здатності до мобілізації власних вольових та емоційно-мотиваційних ресурсів, розвиток здатності до рефлексивної саморегуляції; у сфері міжособистісних стосунків – встановлення взаємостосунків, що передбачають взаємодопомогу та взаємовідповідальність; у соціальній сфері – розвиток творчої соціальної активності, ініціативності у превентивній діяльності ” [13, с.49].

Узагальнивши наведені міркування, можна констатувати, що одне із головних завдань профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками на основі особистісного підходу – це пробудження кращих якостей вихованця, мобілізація його духовних сил на самостійну боротьбу з негативним у його характері та поведінці, на формування прагнення до самовиховання. Тобто особистісний підхід є своєрідним моральним регулятором всієї профілактично-виховної роботи, в основу якої покладена дитина, як найвища цінність, а вихованець розглядається як провідний суб'єкт профілактики і водночас суб'єкт діяльності.

Таким чином, спираючись на проаналізовані базові підходи до профілактики, можна зробити такий **висновок**: якщо соціальний педагог, спираючись на індивідуальні та типологічні особливості важковиховуваних, основні підходи до організації профілактичної роботи з ними, сприяє створенню системи соціально-педагогічних ситуацій, в яких найбільш результативно реалізувалися б комплекси профілактично-виховних заходів, то це забезпечує взаємопов'язаний прямий і опосередкований соціально-педагогічний вплив на цілісну особистість важковиховуваного підлітка. Опора на означені теоретичні аспекти дозволяє в *перспективі* розробляти й організаційно-педагогічні аспекти профілактичної роботи.

Література

1. Акимова М. К. Психофизиологические особенности индивидуальности школьников: Учет и коррекция : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Акимова М.К., Козлова В.Т. – М. : Академия, 2002. – 160 с.
2. Андронюк Тетяна Анатоліївна. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання у загальноосвітній школі : дис. ... канд пед. наук : 13.00.02 / Андронюк Тетяна Анатоліївна. – Херсон, 2002. – 251 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
4. Білоусова В. О. Особистісний підхід у справі гуманізації взаємин старшокласників та його методичне забезпечення // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С.93-96.

5. Вербицька П. В. Методологічні засади громадянського виховання особистості // Наукові записки. Серія: Педагогіка. — 2009. — № 1. — С. 47-52.
6. Вольнова Л. М. Диференціація важковиховуваних підлітків як умова успішної психолого-педагогічної роботи з ними // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. — 2012. — Випуск 15 : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. — С. 97-104.
7. Вольнова Л. М. Дифференцированный подход как методологическая основа социально-педагогической работы с подростками с отклонениями в поведении [Электронный ресурс] / Л. М. Вольнова // Электронный периодический научный журнал «SCI-ARTICLE.RU». — 2013. — №1 (сентябрь). — Режим доступа : http://sci-article.ru/number/09_2013.pdf (Дата обращения : 16.10.2013).
8. Галузинський В. М. Диференційований та індивідуальний підходи у навчанні і вихованні учнів / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух // Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія : навч. посібник. — К. : Вища школа, 1995. — С. 106-119.
9. Зюбин Л. М. Индивидуальный подход к учащимся в трудных случаях учебно-воспитательной работы. — М. : Высшая шк., 1974. — 87 с.
10. Ильин Ф. Г. Индивидуальный подход в работе с трудными подростками : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : теория и история педагогики. — М. : Высшая школа, 1971. — 22 с.
11. Кочетов А. И. Работа с трудными детьми: Книга для учителя / А. И. Кочетов, Н. Н. Верцинская. — М. : Просвещение, 1986. — 160 с.
12. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : [в 8 т.] / А. С. Макаренко ; под ред. М. И. Кондакова [и др.]. — М. : Педагогика, 1983. — Т. 1. — 1983. — 368 с.
13. Оржеховська В. Превентивна педагогіка : навч. посіб. / В. Оржеховська, О. Пилипенко. — Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю., 2007. — 284 с.
14. Поварницына В. А. Воспитательная работа школы с трудными учащимися-подростками : учеб. пособие. — Челябинск : ЧГПИ, 1984. — 88 с.
15. Славина Л. С. Изучение неуспевающих школьников и индивидуальный подход в работе с ними // Локалова Н. П. Школьная неуспеваемость: причины, психокоррекция, психопрофилактика : учебное пособие. — СПб. : Питер, 2009. — С. 124-135.
16. Шарапова Олена Валеріївна. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Шарапова Олена Валеріївна. — К., 2003. — 203 с.